

VÝROBNÉ SILY A VEDECKO-TECHNICKÝ POKROK

STANISLAV SLÁDEK, Ústav marxizmu-leninizmu ÚV KSS Bratislava

S vyzrievaním socializmu sa neustále zvyšuje miera uvedomelých zásahov riadiacich subjektov do dynamiky vývojových procesov spoločenskej reality. Zákonitý rast úlohy subjektívneho činiteľa predpokladá vytváranie primeraných vedeckých nástrojov na to, aby takéto pôsobenie bolo adekvátne súčasným požiadavkám kladeným na spoločenské riadiace subjekty. Nezastupiteľné miesto pri vytváraní takýchto nástrojov pripadá spoločenským vedám a v ich rámci predovšetkým filozofickej analýze dosiahnutého stavu vývoja socializmu. Z nej sa potom odvíjajú i ďalšie možné vývojové tendencie pri naplňaní vznešených ideálov budovania novej komunistickej spoločnosti. To bezprostredne anticipuje predovšetkým rozvoj samotnej vedeckej teórie spoločnosti a spoločenského vývoja. Nie náhodou práx v poslednom období stále naliehavejšie formuluje pre spoločenskú vedu ako jednu z rozhodujúcich úloh: vedecky presne určiť dosiahnutý stupeň rozvoja socialistickej spoločnosti a na tomto základe formulovať smer nášho ďalšieho spoločenského napredovania. Naplniť túto spoločenskú objednávku nie je jednoduché. Predpokladá to tvorivý rozvoj nielen jednotlivých spoločenských vied, ale aj ich celku v inter a multidisciplinárnom zábere. Osobitné miesto v tomto procese pripadá filozofickej, sociologickej a politicko-ekonomickej analýze problémov rozvoja výrobných síl a výrobných vzťahov v socialistickej spoločnosti. Táto osobitosť je podmienená skutočnosťou, že formovať nové, komunistické spoločenské vzťahy je možné iba na príslušnej materiálno-technickej základni. Realita historického súťaženia medzi socializmom a kapitalizmom vyzdvihuje do popredia už Leninom formulovaný metodologický a prakticko-politický princíp, že každá nová spoločensko-ekonomická formácia dokáže svoju historickú prevahu nad predchádzajúcou iba vtedy, ak zabezpečí oveľa vyššiu produkciu a produktivitu celého objemu spoločenskej práce. Z toho vyplýva, že výskum teoretických problémov pohybu výrobných síl a výrobných vzťahov a ich objektívnej dialektiky má pre ďalší rozvoj socializmu veľký, ak nie rozhodujúci význam. Najmä v súvislosti s nástupom a rozvojom vedecko-technickej revolúcie je nevyhnutné skúmať rozvoj výrobných síl v úzkej nadväznosti na procesy prebiehajúce vo sfére výrobných vzťahov. Dnes už je nepochybné, že vedecko-technická revolúcia znamená (okrem iného) kvalitatívnu zmenu rozvoja výrobných síl a ako taká je jedným zo základných akceleratorov spoločenského pokroku. Vývojové tendencie spoločenského pokroku však nie sú určované iba revolučnými prevratmi, ktoré pod vplyvom vedecko-technickej revolúcie prebiehajú vo výrobných silách, ale i výrobnými vzťahmi, v ktorých rámci sa realizujú. Výrobné vzťahy priamo určujú aj charakter základných zmien vo vede, technike a výrobe. To znamená, že výrobné vzťahy nepodmieňujú len základné rozdiely v obsahu a dôsledkoch vedecko-technickej revolúcie, ale vedú aj k protikladnej sociálno-ekonomickej orientácii vývoja výrobných síl za kapitalizmom a socializmom. Tento inak verbálne všeobecne uznávaný vý-

znamný záver marxisticko-leninskej teórie sa však pri skúmaní konkrétnych problémov pôsobenia vedecko-technického fenoménu v spoločenskej realite nie vždy celkom dôsledne rešpektuje. Vyvoláva to nielen teoretické nepresnosti, nedôslednosti či omyly, ale nedostatočná znalosť všetkých vzájomných súvislostí, ktoré podmieňujú reálne uplatňovanie modernej vedy a techniky v praxi, je jednou z rozhodujúcich príčin — ako to zdôrazňujú naše stranícke dokumenty — jeho zaostávania za potrebami budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti.

Marxisticko-leninská analýza vzájomnej dialektickej väzby medzi výrobnými silami a výrobnými vzťahmi v súčasnosti odhalila vnútornú súvislosť medzi vytváraním a zdokonaľovaním socialistických výrobných vzťahov a rozvojom kvalitatívne nových výrobných síl. Táto zákonitosť sa premietla do stratégie organického spájania výmožností vedecko-technickej revolúcie s prednosťami socialistickej sústavy a širšieho rozvinutia takých foriem spojenia vedy s výrobou, ktoré sú vlastné socializmu v jeho podstate. (1, s. 56) Základný vzťah medzi socializmom a vedecko-technickou revolúciou v podmienkach budovania rozvinutej socialistickej spoločnosti u nás formuloval už XIV. zjazd KSČ v r. 1971, keď zdôraznil, že všestranné „využitie možností vedecko-technického pokroku sa stáva jedinou možnou alternatívou ďalšieho rozvoja našej socialistickej ekonomiky a podmienkou úspechu v súťažení s kapitalizmom“. (2, s. 34) Takto formulovaný vzťah medzi výrobnými silami a vzťahmi sa stal aj základom zodpodajúcej stratégie vedecko-technického pokroku. Nemá charakter časovo vymedzenej jednorázovej úlohy, ale je zákonitosťou, ktorá je spojená s epochou prechodu od kapitalizmu k socializmu a komunizmu, s epochou, keď sa socializmus stal svetovou socialistickou sústavou a keď sa ďalší rozvoj spoločenských výrobných síl dotal do neprekonateľného protirečenia s kapitalistickými výrobnými vzťahmi. Na tomto závere nemení nič skutočnosť, že vedecko-technická revolúcia prebieha súčasne aj v kapitalizme, aj v podmienkach socialistických výrobných vzťahov. Vedecko-technická revolúcia ako spoločenský proces mohla vzniknúť iba na vysokom stupni zospoločenštenia výroby, t. j. vtedy, keď sa vytvorili objektívne podmienky na prechod od kapitalizmu k socializmu. (3) Jej vstup do spoločenskej reality znamenal prehlbenie základných protirečení vnútri kapitalistickej spoločnosti a odhalil nezlučiteľnosť ďalšieho rozvoja spoločenských výrobných síl s podmienkami súkromnovlastníckych výrobných vzťahov kapitalistickej spoločnosti. Naopak, v socialistických krajinách je vedecko-technická revolúcia v súlade s celospoločenskými záujmami, je priamym dôsledkom a pokračovaním revolučných spoločenských premien, v ktorých sa rodí prerastanie socialistických výrobných vzťahov do komunizmu. V socializme je uvedomelý a cieľavedomý vedecko-technický pokrok jedným z hlavných stimulov celkového spoločenského pokroku. Socializmus už svojou podstatou odstraňuje všetky obmedzenia, ktorými je veda spútaná za kapitalizmu. To však neznamená, že tieto objektívne prednosti socializmu sa realizujú samočinne a automaticky. Rozvoj vedy a techniky a predovšetkým ich zapojenie do spoločenského mechanizmu, osobitne do spoločenskej materiálnej výroby je podmienené nielen objektívnymi zákonitosťami tohto procesu, ale v podstatnej miere schopnosťou spoločenských riadiacich subjektov riadiť a usmerňovať jeho priebeh tak, aby bol v súlade s požiadavkami a potrebami postupu spoločenského pokroku. Teoretická analýza dialektiky výrobných síl a vzťahov socialistickej spoločnosti vytvára

poznávacie predpoklady pre takúto činnosť. Ak 8. zasadnutie ÚV KSČ a šep-tembrové rozhodnutie ÚV KSS v minulom roku na základe zovšeobecne-
nia doterajšieho uplatňovania stratégie organického spájania predností
socializmu s výtvarnými vedecko-technickej revolúcie dospeli k záve-
ru, že intenzita jej realizácie v našich podmienkach nezodpovedá ani
potrebám, ale ani našim možnostiam súčasnej etapy budovania rozvi-
nutého socializmu, potom je to súčasne i metodologický pokyn pre spo-
ločenské vedy prehĺbiť teoretickú aktivitu pri skúmaní otázok a problémov
spojených s urýchlenným zavádzaním vedecko-technického pokroku do spo-
ločenskej praxe a v širšom zmysle prehĺbiť výskum teoretických problémov roz-
voja socialistického spôsobu výroby. Pre takúto aktivitu sú vytvorené dosta-
točné teoretické i metodologické východiská. Analýza doterajšieho pôsobenia
vedecko-technickej revolúcie v protikladných spoločensko-politických sústavách
súčasného sveta ukázala, že podstatné rozdiely medzi kapitalistickým a socia-
listickým systémom sa naplno prejavujú aj vo vedecko-technickej revolúcii.
Rozdiely v jej pôsobení za kapitalizmu a socializmu nie sú iba v podmienkach,
v ktorých vznikla a rozvíja sa. Vedecko-technickú revolúciu ako proces ne-
možno vytrhnúť ako samostatne fungujúci fenomén z konkrétnej spoločensko-
ekonomickej štruktúry vzťahov, ktoré nielenže stimulujú tento proces, ale
formujú aj samého človeka ako hlavného tvorca vedy a techniky a určujúci
subjekt vedecko-technickej revolúcie. Tieto väzby nie sú vonkajšie, ale orga-
nicky ovplyvňujú podstatu a charakter vedecko-technickej revolúcie za socia-
lizmu aj za kapitalizmu. Preto základným metodologickým princípom mar-
xisticko-leninského prístupu k vedecko-technickej revolúcii je jej analýza ako
komplexného a vnútorne jednotného procesu, organicky spätého s celým
spoločenskoekonomickým systémom.. To znamená, že vedecko-technická re-
volúcia ako zložka spoločenského systému je vo svojej podstate určovaná tým
spoločenským systémom, v ktorom vznikla a vyvíja sa. V ňom nachádza hlavné
príčiny svojho vzniku, základné hybné sily vývinu, spoločensko-ludský obsah,
podstatu i svoj zmysel.¹ To znamená, že vedecko-technická revolúcia za so-
cializmu sa svojimi podstatnými črtami diametrálne odlišuje od vedecko-tech-
nickej revolúcie za kapitalizmom, tak ako sa odlišujú obidva spoločenské sys-
témy. Vonkajšia javová podoba nemení nič na tejto skutočnosti. V tom je aj
základ sociálno-triednych a politicko-ideologických aspektov vedecko-technic-
kej revolúcie, ktoré bezprostredne vyplývajú z podmienok triedne rozdeleného
sveta. Tento záver má podľa nášho názoru pre správne pochopenie podstaty,
priebehu i dôsledkov vedecko-technickej revolúcie podstatný metodologický
význam. Pri komplexnom posudzovaní vedecko-technickej revolúcie a pred-
všetkým perspektív jej ďalšieho rozvoja sú určujúce sociálno-ekonomické
aspekty. To znamená, že nie je možné hľadať konkrétne metódy a formy pre
jej rozvoj za socializmu v tom, ako a akými formami sa rozvíja za kapitalizmom
i keď prirodzene nemôžeme nevidieť skutočnosť, že niektoré technické a tech-
nologické aspekty vedecko-technickej revolúcie sa z rozličných príčin reali-
zujú v rozvinutých kapitalistických krajinách v predstihu. Recepty na urýchlené
zavádzanie vedecko-technického pokroku do spoločenskej praxe musíme hľa-

¹ Blížšie pozri: Člověk, věda, technika. Praha-Moskva 1973, s. 94—153; FEDOSEJEV,
P. N.: Dialektika sovremennoj epochi. Moskva 1975, s. 287—309; ŠIMA, K.: Zápas o
vedecko-technickú revolúciu. Bratislava 1977.

dať a nachádzať vo vnútorných systémových zdrojoch, ktoré sú imanentné socializmu ako prvej fázy komunistickej spoločenskoeconomickej formácie. Základným východiskom musí byť skutočnosť, že za socializmu je veda a technika dôležitým prvkom rozvoja celej spoločnosti, prostriedkom na postupné oslobodenie človeka od jeho závislosti od prírody, napomáha ďalší rozvoj spoločenských vzťahov, ktoré vylučujú vykorisťovanie človeka človekom, postupne odstraňujú akékoľvek formy útlaku a sociálnej nerovnosti a zabezpečujú nepretržitý rozvoj hmotnej a kultúrnej úrovne pracujúcich v záujme harmonického rozvoja celej spoločnosti i každého jednotlivca. Práve v cieľovom zameraní využívania vedecko-technického pokroku za socializmu a za kapitalizmu sú kumulatívne vyjadrené i dve protikladné trajektórie postupu spoločenského pokroku súčasnosti. Je nepochybné, že aj kapitalizmus intenzívne využíva výsledky súčasnej vedy a techniky. Aj tu sa vedecko-technická revolúcia — hoci rozporne, deformovane a nekomplexne — využíva na intenzívny rozvoj výroby. Bolo by preto nesprávne a nemarxistické sa domnievať, že v súčasnom kapitalistickom svete výrobné sily stagnujú. Bolo by to nakoniec v zásadnom rozpore so základnou vývojovou tendenciou kapitalizmu neustále, na rozšírenom základe reprodukovat základné podmienky kapitálového vzťahu. Protikladnosť s podstatou a cieľmi socializmu je v tom, že kapitalizmus využívaním vedecko-technického pokroku v rámci rozvoja spoločenských výrobných síl nasleduje komplexný rozvoj spoločnosti a osobnosti, ale dosiahnutie maximálneho zisku, snahu udržať ekonomickú, politickú a ideologickú nadvládu súkromného kapitálu nad prácou, buržoázie nad proletariátom a ostatnými pracujúcimi skupinami obyvateľstva, snahu udržať existujúcu mocenskú štruktúru. Presadzovanie individuálneho záujmu kapitálu, využívanie výsledkov vedy a techniky v tomto záujme nadobúda vo svojich extrémnych podobách dokonca protiľudské a proticivilizačné formy v hrozbe ekologických katastrof a jadrovej likvidácie ľudstva. Rozdielne ciele kapitalizmu a socializmu, ktoré sú aj základom rozdielného vzťahu kapitalizmu a socializmu k vedecko-technickej revolúcii antipovali už K. Marx a F. Engels, keď analyzovali vzťah medzi živou a spredmetnenou prácou.² Z tejto protikladnosti cieľov sú odvođené i protikladné sociálno-ekonomické dôsledky vedecko-technickej revolúcie za socializmu a za kapitalizmu.

Marxisticko-leninská reflexia vedecko-technického fenoménu, jeho miesta a úlohy v súčasných revolučných spoločenských pohyboch vychádza dôsledne zo zákonitosti, podľa ktorej zodpovedá revolúcií vo výrobných silách i revolúcia v sociálnej sfére spoločnosti. Pritom v súčasnosti je pôsobenie zákona súladu výrobných síl s charakterom výrobných vzťahov do určitej miery špecifické. Súvisí to bezprostredne so zákonitou tendenciou stupňovania úlohy subjektívneho činiteľa pri rozvoji spoločenských procesov. Prejavuje sa to nielen v socialistickej spoločnosti, kde je stupeň uvedomelého zasahovania a riadenia spoločenských procesov veľmi vysoký vzhľadom na jej spoločensko-politickú podstatu, ale aj v súčasnej kapitalistickej spoločnosti, kde vedomé

² V buržoáznej spoločnosti je živá práca len prostriedkom na rozmnožovanie nahromadenej práce. V komunistickej spoločnosti je nahromadená práca len prostriedkom na rozširovanie, obohacovanie a uľahčovanie životného procesu robotníkov. V buržoáznej spoločnosti panuje teda minulosť nad prítomnosťou, v komunistickej spoločnosti prítomnosť nad minulosťou. MARX, K. — ENGELS, F.: Vybrané spisy, Zv. 1, Bratislava 1977, s. 370.

zasahovanie štátnych riadiacich inštitúcií do značnej miery otupuje živelné pôsobenie zákonov fungovania tejto spoločnosti, pravda, iba do tej miery, aby sa nenarušila celková podstata kapitalistického systému. Zásadný vplyv vedecko-technickej revolúcie na pôsobenie zákona záväzného súladu výrobných síl s charakterom výrobných vzťahov si vyžaduje dôkladnú analýzu jeho konkrétnych prejavov, a to ako vo vzťahu k postupu svetového revolučného procesu, tak aj vo vzťahu k ďalšiemu vývoju jednotlivých socialistických krajín a svetového socialistického spoločenstva ako celku. Marxistická filozofická a predovšetkým politickoeconomická teória tomuto problému zatiaľ nevenuje takú pozornosť, aká by bola adekvátna teoretickému a prakticko-politickému významu jeho riešenia. Je totiž nepochybné, že jeho úspešné riešenie podstatným spôsobom ovplyvní aj konečný výsledok historického súťaženia medzi kapitalizmom a socializmom. Analýza zmien, ktoré prebiehajú pod povrchom pohybu vedy, techniky aj v ich vzájomnom vzťahu a ktoré predstavujú vonkajšie javové stránky vedecko-technickej revolúcie, ukazuje, že sme dnes svedkami zásadného revolučného prevratu v štruktúre a dynamike spoločenských výrobných síl na základe komplexného uplatnenia vedy ako bezprostrednej výrobnnej sily, ktorá postupne preniká do celej sústavy vecných a ľudských zložiek výrobných síl. Tento proces nevyvoláva zásadné zmeny iba v štruktúre a skladbe vecných zložiek výrobných síl, ale zásadne mení ich celkovú skladbu a vzťah medzi jednotlivými komponentami v súlade s tým, ako sa od základu mení miesto a úloha človeka v ich systéme. To znamená, že technické a technologické prevraty pod vplyvom revolučných zmien v súčasnej vede nemôžeme extrapolovať z celého sociálneho organizmu protikladných spoločenských sústav, ale naopak popri rastúcom vplyve technických momentov na spoločenskú realitu nám nesmie unikáť ani ich sociálna podstata a sociálny zmysel. Socialistická revolúcia a realizácia cieľov socialistickej výstavby sa takto stáva východiskom a prostriedkom nielen na humanizáciu spoločenského bytia v našej epoche, ale aj na humanizáciu samých výdobytkov vedecko-technickej revolúcie. [4, s. 1009—1021] Vedecko-technická revolúcia nadobúda svoj pravý zmysel a stáva sa jedným z rozhodujúcich prostriedkov emancipačného snaženia človeka našej epochy iba v spojení s postupom celkového spoločenského pokroku. Socialistická revolúcia a vedecko-technická revolúcia predstavujú dve stránky historického procesu prechodu ľudstva od kapitalizmu ku komunizmu. Vedecko-technická revolúcia tento proces prechodu ovplyvňuje a naopak, sama je ním determinovaná. Ako komplexný a univerzálny proces mení spoločenskú výrobu, štruktúru výrobných síl, spoločenskú deľbu práce, čím ovplyvňuje aj celú sociálnu štruktúru spoločnosti. Mení podmienky, charakter i obsah práce a vplýva na všetky sféry spoločenského života, vrátane životného spôsobu, kultúry, psychológie ľudí, ovplyvňuje vzájomný vzťah medzi spoločnosťou a prírodou, vzájomné vzťahy medzi ľuďmi atď. Univerzálnosť a komplexnosť jej pôsobenia nastoľuje naliehavú spoločenskú požiadavku uvedomele na adekvátnej poznávacej úrovni zvládnuť celý tento proces. Ani v podmienkach socializmu však nepôsobí a ani nemôže pôsobiť ako automatický liek na prekonanie všetkých problémov, ktoré vývoj spoločenskej reality so sebou prináša. Naopak, aj v socializme môže pôsobiť ako akútálny zdroj spoločenského rozvoja, iba ak ju ako proces dôkladne poznáme a príslušné riadiace spoločenské subjekty ju zvládnú. V opačnom prípade môže vo svojich dôsledkoch pôsobiť nie ako stimul, ale ako brzda celkového pokroku spoločnosti. Ak platí záver,

že socialistická revolúcia a vedecko-technická revolúcia sú dve stránky historického pokroku v súčasnej epoche, potom je celkom prirodzené, že socializmus a vedecko-technická revolúcia nestoja proti sebe, ale naopak, úspešný rozvoj socializmu je podmienený úspešným rozvojom vedecko-technickej revolúcie, všetkých jej prejavov a dôsledkov a spätne úspešný rozvoj celého komplexného procesu vedecko-technickej revolúcie je priamo závislý od harmonického rozvoja všetkých stránok života socialistickej spoločnosti. Táto významná dialektická súvzťažnosť podmieňuje miesto a význam teoretickej analýzy vedecko-technického fenoménu v realite socialistickej spoločnosti, ktorá by mala vytvárať nevyhnutnú teoreticko-poznávaciu bázu pre optimálne spoločenské rozhodovanie. Objektívne prednosti socializmu nepôsobia ani automaticky ani bez závislosti od celkového stupňa rozvoja socialistickej spoločnosti. Preto je vážnym teoretickým i prakticko-politickým problémom otázka, ako optimálne a čo najefektívnejšie uplatňovať prednosti socializmu vo vzťahu k vedecko-technickej revolúcii. Osobitným problémom sa stáva tempo rastu a rozvoja spoločenských výrobných síl, ktoré by umožnilo aj rozvíjanie socialistických výrobných (a širšie spoločenských) vzťahov, tohto ekonomického základu socialistickej spoločnosti. Iba cez jeho úspešné vyriešenie možno dosiahnuť optimálne tempo budovania komunistickej spoločnosti.

LITERATÚRA

1. XXIV. zjazd KSSZ. Pravda, Bratislava 1971.
2. XIV. zjazd KSČ. Pravda, Bratislava 1971.
3. FEDOSEJEV, P. N.: Filosofskaja interpretacija naučno-techničeskoj revoljucii. Voprosy filosofii 1976, č. 10.
4. ŠÍMA, R.: K niektorým aspektom skúmania vedeckotechnickej revolúcie. Nová mysl, 1975, č. 7—8.